

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НА ЦІННІСТЬ “ТРАДИЦІЯ-КОНФОРМНІСТЬ”

У статті здійснена перевірка теорії про зв'язок цінності “Традиція-Конформність” із соціально-демографічними характеристиками (стать, вік, освіта, прибуток). Був використаний метод моделей лінійних структурних рівнянь, що дає можливість поєднувати вимірювальну та структурні моделі. Теорія була перевірена на декількох масивах даних для збільшення надійності висновків щодо впливу соціально-демографічних характеристик на цінність “Традиція-Конформність”. Було виявлено, що лише вік є фактором, що справляє суттєвий стійкий вплив на досліджувану цінність.

Keywords: *values, value “Tradition-Conformity”, socio-demographic characteristics, linear structural equation modeling.*

Ключові слова: *цінності, цінність “традиція-конформність”, соціально-демографічні характеристики, метод моделей лінійних структурних рівнянь.*

Ключевые слова: *ценности, ценность “традиция-конформность”, социально-демографические характеристики, метод моделей линейных структурных уравнений.*

Цінності є соціально-психологічними утвореннями, що впливають на спосіб дії людей, їхні думки і вподобання. Які фактори визначають цінності людей, є одним із питань, що потребує розгляду. У статті здійснена спроба визначити, як впливають соціально-демографічні характеристики людей на цінність “традиція-конформність”.

Поняття “цінність” є широко застосовним у соціологічній науці. Один із науковців, що активно розробляв це поняття, є Ш.Шварц. Він виходив із того, що найбільш

суттєвий змістовний аспект, що лежить в основі відмінностей між цінностями, – це тип мотиваційних цілей, які вони виражають. Тому він згрупував окремі цінності в типи цінностей відповідно до спільності їхніх цілей. Він обґрунтував це тим, що базові людські цінності, що з високою ймовірністю виявляються в усіх культурах, – це ті, які представляють універсальні потреби людського існування (біологічні потреби, необхідність координації соціальної взаємодії і вимоги функціонування групи). Він відібрав цінності, виявлені попередніми дослідниками, а також знайдені ним самим у релігійних і філософських працях, присвячених цінностям різних культур. Потім згрупував їх у десять мотиваційно різних типів, які, з його точки зору, охоплюють базові типи:

1. “Влада” – соціальний статус, домінування над людьми та ресурсами;
2. “Досягнення” – особистий успіх відповідно до соціальних стандартів;
3. “Гедонізм” – насолода або чуттєве задоволення;
4. “Стимуляція” – хвилювання і новизна;
5. “Самостійність” – самостійність думки і дії;
6. “Універсалізм” – розуміння, терпимість і захист благополуччя всіх людей і природи;
7. “Доброта” – збереження та підвищення благополуччя близьких людей;
8. “Традиція” – повага і відповідальність за культурні та релігійні звичаї та ідеї;
9. “Конформність” – стримування дій і спонукань, які можуть зашкодити іншим і не відповідають соціальним очікуванням;
10. “Безпека” – безпека і стабільність суспільства, відносин і самого себе [1, с. 26–27].

Ш. Шварц розробив теорію динамічних відносин між ціннісними типами, у якій описується концептуальна організація системи цінностей. Він стверджував, що дії, які вчиняються відповідно до кожного типу цінностей, мають психологічні, практичні та соціальні наслідки [2,

р. 880], які можуть вступати в конфлікт або, навпаки, бути сумісними з іншими типами цінностей. Наприклад, цінності досягнення можуть вступати в конфлікт з цінностями доброти: прагнення до особистого успіху може суперечити діям, спрямованим на підвищення добробуту інших. Загальна схема конфліктності і сумісності між ціннісними типами, що утворюють теоретичну структуру системи цінностей, показана на *рис. 1*. Конкуруючі ціннісні типи розходяться в протилежні напрямки з центру, додаткові типи розташовуються за ступенем близькості, утворюючи коло [1, с. 30–31].

Результати подальших досліджень підтвердили цю структуру, виявивши, що десять ціннісних типів організовані у дві біполярні осі вимірювання, показані на *рис. 1*:

1. “Відкритість змінам”, що включає цінності “самостійність” та “стимуляція”, постає на противагу “консерватизму”, що включає цінності “безпека”, “конформність” і “традиція”;

2. “Самозвищення”, що включає цінності “влада” та “досягнення”, постає на противагу “самотрансцендентності”, що включає “універсалізм” і “доброту”.

Рисунок 1

Система цінностей Ш.Шварца

Гедонізм включає елементи як відкритості до змін, так і самозвищення [1, с. 32].

Для вимірювання цінностей Ш.Шварцем використовувалися різні опитувальники. Перед проведенням першої хвилі Європейського соціального дослідження Ш.Шварц запропонував вимірювати 10 цінностей за допомогою 21 індикатора. Респондентам пропонувалися оцінити твердження із описом деякої абстрактної людини за шкалою від 1 до 6, де 1 – “Дуже схожий на мене”, 6 – “Зовсім не схожий на мене” [3]. Включення опитувальника для вимірювання цінностей у Європейське соціальне дослідження дало змогу порівнювати цінності у різних країнах і у різний час [4; 5]. Методом для порівняння слугував метод моделей лінійних структурних рівнянь. У ці порівняння Україна включена не була.

Важливим є дослідження того, що визначає ті чи інші цінності людей.

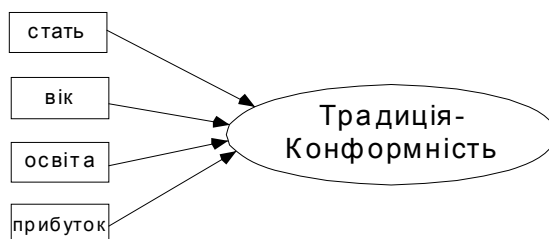
У даній статті розглянуті цінності “традиція” та “конформність”. Згідно з дослідженням Шварца, ці дві цінності є дуже близькими між собою і можуть бути поєднані в одну – “традиція-конформність” [6, р. 250]. Була сформульована гіпотеза про те, що на дану цінність впливає ряд соціально-демографічних характеристик: стать, вік, освіта, рівень прибутку. Теорія, що буде перевірялася, полягає в тому, що жінкам, людям старшого віку, людям із нижчим рівнем освіти та вищим рівнем прибутку більш притаманна цінність “традиція-конформність”. Теорія перевірялася із використанням методу моделей лінійних структурних рівнянь. Даний метод дає змогу поєднувати вимірювальні моделі із структурними. Вимірювальною моделлю є конфірматорний факторний аналіз для вимірювання цінності “традиція-конформність”. Структурною моделлю є зв’язок соціально-демографічних змінних із латентною змінною “традиція-конформність”. По суті, модель є регресією, в якій залежна змінна є латентною, а незалежні – спостережуваними.

Для здійснення обчислень була використана програма AMOS 16.

Загальний вигляд шляхової моделі наведений на *рис. 2*. На *рис. 3* зображена структурна модель для програми AMOS 16.

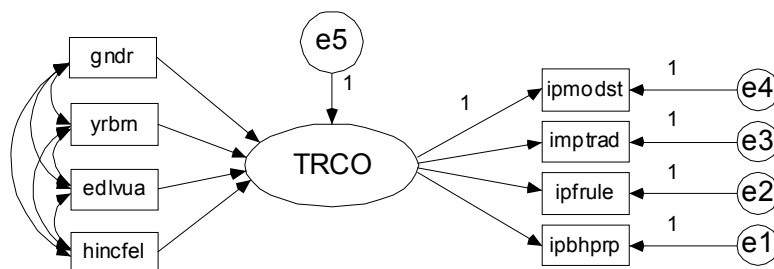
Рисунок 2

Вплив соціально-демографічних характеристик на цінність “Традиція-Конформність”

Рисунок 3

Структурна модель впливу соціально-демографічних характеристик на цінність “Традиція-Конформність” у програмі AMOS 16

При специфікації моделі були використані індикатори із Європейського соціального дослідження: “ipmodst”, “imptrad”, “ipfrule”, “ipbhprp” – індикатори для вимірювання цінностей “традиція” та “конформність” з опитувальника цінностей Шварца; “gndr” – стать (закодована як дихотомічна змінна: 0 – “Чоловік”, 1 – “Жінка”); “yrbrn” – рік народження респондента; “edlvua” – рівень освіти; “hincfel” – стан сімейного доходу (шкала порядкова, альтернативи: “Живу комфортно на цей дохід”, “Можна жити на цей дохід”, “При такому доході відчуваю певні складнощі”, “При такому доході відчуваю серйозні матеріальні труднощі”). “TRCO” – латентна змінна “традиція-конформність”. Залишки – e1-e5.

З метою ідентифікації моделі навантаження залишків на індикатори вимірювальної моделі і латентну змінну, а також на один із впливів латентної змінної на індикатори прирівнюються до 1.

Дані, на яких перевірялася теорія, – дані України Європейського соціального дослідження другої, третьої та четвертої хвиль.

У якості вихідних даних для оцінювання моделі виступала матриця кореляції між вимірюваними змінними. Матриці кореляції були побудовані на зважених даних. Слід зазначити, що матриці кореляцій були побудовані як для вибірок трьох хвиль, де брала участь Україна, так і для випадкових підвибірок, що становили чверть (близько 400 об'єктів) від вихідної вибірки. Чим на більшій кількості масивів даних підтверджується теорія, тим вона є достовірнішою. Бажано також перевіряти теорію на вибірці близько 400 об'єктів, оскільки деякі індекси відповідності моделі даним (зокрема χ^2 -квадрат) є чутливими до обсягу вибірки і можуть показувати погану відповідність моделі даним на великій вибірці. Саме із цією метою побудовані кореляційні матриці для вибірок в цілому та для підвибірок. Щоб зробити висновки про зв'язок досліджуваної цінності із соціально-демографічними характеристиками, потрібно звертати увагу на навантаження соціально-демографічних характеристик на цінність “традиції-конформності” – на знак і значення, саме ці характеристики навантажень мають бути незмінними у всіх масивах даних. Припускається, що цінності є досить незмінними у часі, а тому їх зв'язок із соціально-демографічними характеристиками має бути однаковим, наприклад, якщо спостерігається позитивний і значущий вплив якогось індикатору на латентну змінну в одному масиві, то він має бути позитивним і значущим й у інших.

В якості методу оцінки моделі був обраний метод максимальної правдоподібності.

Деякі дослідники рекомендують перед перевіркою структурної моделі перевіряти вимірювальну [7, р. 128–129]. Відповідність вимірювальної моделі даним є передумовою відповідності структурної моделі даним. Вимірювальна

модель латентної змінної “Традиція-Конформність” найкраще відповідає даним всієї вибірки для України у третій хвилі дослідження (табл. 1).

Таблиця 1

**Відповідність вимірювальної моделі “Традиція-
Конформність” даним Європейського
соціального дослідження**

Дані	Вибірка	Значення хі-квадрату	Кількість ступенів волі	Хі-квадрат, поділений на кількість ступенів волі	RMSEA
Друга хвиля ЄСД	Вся вибірка	8,7	2	4,35	0,041
	Підвибірка	10,5	2	5,25	0,091
Третя хвиля ЄСД	Вся вибірка	0,1	2	0,05	0
	Підвибірка	10,2	2	5,1	0,091
Четверта хвиля ЄСД	Вся вибірка	22,5	2	11,25	0,075
	Підвибірка	20,1	2	10,05	0,139

Деякі коефіцієнти відповідності структурної моделі наведені у табл. 2.

Структурна модель також не дуже добре відповідає даним, проте нас більше цікавлять навантаження соціально-демографічних характеристик на цінність “традиція-конформність” (табл. 3).

Як видно із таблиці 3, лише вік завжди (у всіх масивах) справляє значущий вплив на цінність “традиція-конформність” і інтерпретується як “Чим старше людина, тим більше їй притаманна цінність “традиція-конформність” Цей фактор є визначальним щодо досліджуваної цінності. Вплив змінної “Стать” є значущим у чотирьох випадках із шести, і цей вплив є досить слабким. Проте для всіх даних вплив є позитивним, що інтерпретується як “Чоловікам є більш притаманна цінність “традиція-конформність”. Змінна “Освіта” лише на цілій вибірці третьої хвилі показала значущий вплив на досліджувану

Таблиця 2
Відповідність структурної моделі “Традиція-Конформність”
даним Європейського соціального дослідження

Дані	Вибірка	Значення хі-квадрату	Кількість ступенів волі	Хі-квадрат, поділений на кількість ступенів волі	RMSEA
Друга хвиля ЄСД	Вся вибірка	81,3	14	5,81	0,049
	Підвибірка	55,4	14	3,95	0,075
Третя хвиля ЄСД	Вся вибірка	105,8	14	7,56	0,058
	Підвибірка	39,0	14	2,79	0,06
Четверта хвиля ЄСД	Вся вибірка	89,4	14	6,39	0,055
	Підвибірка	54,0	14	3,86	0,078

цінність і інтерпретується як “Чим вищу освіту має людина, тим менше їй притаманна цінність “традиція-конформність”. Навантаження “Освіти” на цінність “Традиція-конформність” має у деяких даних позитивний знак, у деяких – негативний. Проте у більшості випадків вплив даної змінної статистично незначущо відрізняється від нуля, то інтерпретацією відмінності знаку можна знехтувати. Змінна “прибуток” має значуще навантаження для вибірки другої та третьої хвиль Європейського соціального

Таблиця 3
Стандартизовані регресійні навантаження соціально-демографічних характеристик на цінність “традиція-конформність” (*– коефіцієнт значущий на рівні 0,05)

Дані	Вибірка	Стать	Вік	Освіта	Прибуток
Друга хвиля ЄСД	Вся вибірка	-0,081*	0,272*	-0,034	-0,14*
	Підвибірка	-0,077	0,308*	-0,039	-0,084
Третя хвиля ЄСД	Вся вибірка	-0,096*	0,195*	0,106*	0,111*
	Підвибірка	-0,038	0,217*	0,072	0,057
Четверта хвиля ЄСД	Вся вибірка	-0,085*	0,316*	0,002	0,051
	Підвибірка	-0,075*	0,359*	-0,037	0,064

дослідження, але ці навантаження мають відмінні знаки. Якщо вплив “прибутку” для даних другої хвилі інтерпретується як “Чим вищий прибуток має людина, тим більше їй притаманна цінність “традиція-конформність”, то для даних третьої: “Чим вищий прибуток має людина, тим менша їй притаманна цінність “традиція-конформність”. Наведені інтерпретації є протилежними. Ми можемо пояснювати це зміною ситуації в суспільстві, суспільних настроях та ін., але ми не можемо казати, що наша вихідна гіпотеза про те, що людям із вищим рівнем прибутку більш притаманна цінність “традиція-конформність” підтверджена.

Теорія, що була сформульована до перевірки, підтвердилася не повністю. Ми з впевненістю можемо говорити лише про те, що чим старший вік людини, тим для неї більше характерна цінність “традиція-конформність”.

За умови кращої відповідності структурної моделі даним ми могли б отримати кращі оцінки впливу незалежних змінних моделі на залежну. З метою покращення моделі ми маємо додати нові або видалити існуючі шляхи моделі. Покращення відповідності структурної моделі залежить від покращення вимірювальної. Видаляти шляхи до індикаторів (а відповідно й самі індикатори) для вимірювання цінності “традиція-конформність” не варто, оскільки латентна змінна має хороші навантаження на кожен із індикаторів. Відповідність вимірювальної моделі поліпшиться у разі, якщо будуть введені коваріаційні зв'язки між залишками.

Щодо оптимізації структурної моделі програма AMOS пропонує модифікаційні індекси по введенню нових шляхів (зв'язків у модель). З усього їх переліку найбільш прийнятним і обґрунтованим видається введення у модель впливу від “Віку” на один із індикаторів латентної змінної – “Для нього дуже важливо бути скромним та “триматися у тіні”. Він намагається не привертати до себе увагу” (ipmodst). Згідно з теорією ця властивість буде більш притаманна людям старшого віку. Також покращення моделі може бути досягнуто, наприклад, шляхом видалення впливу освіти

на цінність “традиція-конформність”. Проте питання модифікації моделі не є метою статті.

Таким чином, у статті була перевірена теорія щодо впливу статі, віку, рівня освіти та прибутку на цінність “традиція-конформність” і було виявлено, що дійсно впливовим є лише фактор “вік”.

Метод моделей лінійних структурних рівнянь можна використовувати для перевірки теорій, при цьому поєднувати як вимірювальні моделі (конфірматорний факторний аналіз), так і структурні (множинна регресія). При перевірці теорії на декількох масивах даних можна робити обґрунтовані висновки щодо зв'язків між елементами теорії (про впливи одних змінних на інші) залежно від того, відрізняються чи ні ці зв'язки у різних масивах.

Література

1. Карандашев В. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Карандашев. – СПб. : Речь, 2004. – 70 с.
2. Schwartz S. Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-Cultural Replications / S. Schwartz, W. Bilsky // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1990. – Vol. 58. – № 5. – P. 878–891.
3. Schwartz S. A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations [Електронний ресурс] / S. Schwartz. – Режим доступу: http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=126&Itemid=80
4. Davidov E. Bringing Values Back In. The adequacy of the European social survey to measure values in 20 countries / E. Davidov, P. Schmidt, S. Schwartz // *Public Opinion Quarterly*. – 2008. – Vol. 72. – Issue 3. – P. 420–445.
5. Davidov E. A Cross-Country and Cross-Time Comparison of the Human Values Measurements with the Second Round of the European Social Survey / E. Davidov // *Survey Research Methods*. – 2008. – Vol. 2. – №1. – P. 33–46.
6. Schwartz S. Evaluating the Structure of Human Values with Confirmatory Factor Analysis / S. Schwartz, K. Boehnke // *Journal of Research in Personality*. – 2004. – Vol. 38. – P. 230–255.
7. Joreskog K. LISREL 8: Structural Equation Modeling with the SIMPLIS Command Language / K. Joreskog, D. Sorbom. – SSI, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1993. – 226 p.